

СТАНИМИР РАКИЋ
(Београд)

О МОРФОЛОШКОМ ПОЈМУ ГЛАВЕ, КОНВЕРЗИЈИ И СТРУКТУРИ СЛОЖЕНИЦА

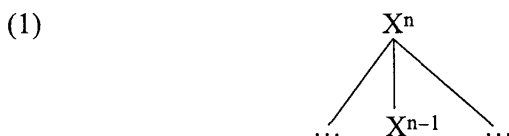
У чланку аутор анализира морфолошки појам главе речи и примену тога појма на објашњење деривационе конверзије у енглеском, немачком и српском језику. Посебно се разматра домен те конверзије у српском језику и објашњава ограничење у погледу могуће сложености основе. Примена појма главе омогућава и тачнију класификацију сложеница.

У овом прилогу разматрамо морфолошки појам главе и његову могућу примену у творби речи у српском језику. У литератури је познато више дефиниција појма главе у морфологији, али ниједна од њих није потпуно задовољавајућа. У дефиницији појма главе настојимо да избегнемо ограничења познатих дефиниција тога појма у морфологији, а да истовремено омогућимо његову ефективну примену у српском језику. Први одељак пружа кратак увод у примену тога појма у синтакси и морфологији, а затим разматра *Williamsovo* правило десне руке које је у великој мери оживело дискусију о примени појмова главе у морфологији. У 2. одељку дајемо кратак преглед дискусије о појму главе у морфологији и покушаја да се тај појам другачије дефинише. У 3. одељку анализирамо улогу префикса и флективних наставака у енглеском и немачком језику. Из ове анализе произилази дефиниција да се глава речи састоји из морфема које дефинишу морфолошко-синтактичка својства главе. У 4. одељку анализирамо улогу суфикса и флективних наставака у српском језику и формулишемо правило о једнозначном подвршћавању деривативних суфикса. У 5. одељку се показује да то ограничење важи и у енглеском и у немачком језику. 6. одељак описује улогу префикса у творби речи у српском језику, а 7. одељак домен конверзије у српском језику и показује како се појам главе може применити за објашњење те појаве. У овом одељку такође показујемо да примена појма главе омогућава тачнији приказ структуре сложених речи типа *сеџикеса*. Примере на-

водимо према речнику Деановића и Јернеја (ДЈ), а по потреби користимо и Речник Матице (РМ).¹

1. Појам главе је био у употреби у традиционалној синтакси још у деветнаестом веку, мада не увек у истом смислу. Тако је енглески граматичар Sweet (1891: 16) употребљавао термин 'head word' да означи реч којој је нека друга реч подређена. Bloomfield (1933: 195) означава овим термином онај члан фразе са којим је цела фраза синтактички еквивалентна, тј. има исту дистрибуцију — тако је у енглеском језику фраза *the man who came to tea* еквивалентна са фразом *the man*, а фраза *swims beautifully* са *swims*. Овакве фразе Bloomfield назива ендочентричним, а све оне које то нису егзоцентричним (в. Lyons 1977: 319, Hudson 1987).

Проблем је, међутим, што се за многе најобичније фразе ендочентричност не може утврдити било у смислу подређености или дистрибутивне еквиваленције. Тако нпр. фраза *the man* је егзоцентрична јер реч *man* не може да стоји уместо фразе *the man*, а још мање може само *the* да замени целу фразу. Слично томе и предлошке фразе типа *in the park* су егзоцентричне јер ниједан члан фразе није дистрибутивно еквивалентан целој фрази. У савременој генеративној лингвистици се у теорији X — црта поново користи термин 'глава', али у другом значењу. Глава фразе је онај њен члан који носи иста категоријална обележја као и цела фраза, али стоји у хијерархији један степен ниже. У теорији X — црта та чињеница се изражава дијаграмом (1) који прописује да за сваку врсту речи постоји реч исте класе која непосредно доминира целом фразом.

За главу се каже да управља свим члановима фразе. Глава X^n је X^{n-1} јер оба израза припадају истој категорији. Незгоде горе наведених дефиниција главе се тиме избегавају, а као глава предлошке фразе *in the park* 'у парку' одређује се, као и у традиционалној граматици, предлог *in* јер он „управља“ фразом, тј. одређује категоријалну припадност (падеж) чланова фразе. У генеративној граматици се обично издвајају следеће фразне категорије:

¹ Речник српскохрватског књижевног језика I–VI, 1967–1976, Матица српска, Нови Сад, прва три тома заједно са Матицом хрватском, Загреб.

(2) именичке, глаголске, придевске, прилошке и предлошке фразе.

Према дефиницији главе фразе образују оне врсте речи које преносе на зависне чланове одређена синтактичко-морфолошка обележја: именице нпр. род, број и падеж, глаголи време, број и лице, а предлози одређени падеж. У том погледу је проблематична категорија придевских и прилошких фраза — убедљиви примери из литературе се свODE на придеве који имају допуне, као нпр. у енглеском језику *faithful to his principles* 'веран својим убеђењима', а за прилоге би се слични примери морали да сведу на поређења типа *earlier than* 'раније него/од', али сви придеви немају допуне, нити су сви прилози употребиви. Приметимо да у изразу *врло верно* или *врло рано* који се у литератури наводе као примери прилошких фраза не може да се одреди глава јер управљање није морфолошки изражено: никаква морфолошко-синтаксичка својства не преносе се на *врло* или сличне прилоге који се ту могу навести.²

Традиционална граматика је користила појам главе и у морфологији у класификацији сложеница на ендоцентричне и егзоцентричне.³ У савременој генеративној граматици је примена тога појма у морфологији нарочито постала актуелна после чланка Williamsa (1981), који тај појам примењује и на речи изведене афиксима. Williams на следећи начин формулише појам главе:

(3) Ако су и X и глава X-а подобни чланови категорије K, онда је $X \in K \equiv$ глава X-а $\in K$.

Williams даље тврди да је у морфолошки комплексним речима глава (готово) увек десни елеменат речи. Важи, према Williamsu, правило десне руке ПДР:

(ПДР) У морфолошки комплексним речима глава је крајњи десни члан речи.

² У уџбеницима УВ теорије прилошке фразе се често дипломатски изостављају. Тако нпр. Naegeman (1994) има посебне одељке само за глаголске, именичке, придевске и предлошке фразе. Скепсу подстиче и чињеница да се у генеративним граматицама прилогу *very* придаје иста функција спецификатора у придевским и прилошким фразама као и члановима *the* или *a* или демонстративним заменицама *this* или *that* у именичким фразама упркос великој разлици у значењу. Постојање придевских и прилошких фраза се може, додуше, доказивати посебним тестовима. Тако нпр. кординациони тест *John drives very slowly and very carefully* утврђује постојање прилошких фраза *very slowly* и *very carefully*, али и сами ти тестови се понекад без довољно образложења прихватају и примењују (в. Napoli 1993: 413). А ригор свакако није нужно да све врсте речи имају иста својства према схеми (1).

³ Тако код Белића налазимо да су егзоцентричне оне сложенице којима се приписује значење „предметима изван њих“ (Белић 1949: 33).

Тако у енглеском језику у речи *instruction* глава је *-ion*, а у *re-struct instruct*, а не *re-* (Williams 1981: 248). Префикси, према Williamsu (1981), нису никада главе изведених речи.

2. Правило ПДР одражава чињеницу да у енглеском језику, а чини се и у многим другим језицима, суфикси одређују категорију речи, а префикси то не чине. Сам Williams је уочио да неки префикси ипак мењају категорију изведене речи (нпр. у енглеском језику префикси *en-* у *enrage* 'разјарити' и *be-* у *becloud* 'замрачити'), али је сматрао да су то само маргинални случајеви.⁴ На основу података из различитих језика Lieber (1980, 1992) је предложила симетричну дефиницију главе тврдећи да позиција главе мора посебно да се одреди за сваки језик, а да чак не мора бити иста за сложенице и изведенице као нпр. у француском језику у коме глава заузима леву позицију у сложеницама, а у изведеницама десну. И поред критике Williamsovo правило десне руке није напуштено јер се оно ипак може применити на знатан број језика широм света. Поједини аутори су зато настојали да допуне или коригују Williamsovo правило десне руке (в. Scalise 1988, Olsen 1990a).

Посебно је привукла пажњу критичара претпоставка Williamsa да су флективна обележја нпр. [tense] и [case] увек главе речи. Ова претпоставка се заснива на опажању да се ова обележја реализују у енглеском језику и на разини речи, и на разини фраза, тј. јављају се као одлике глаголских, именичких, предложних и придевских фраза, а према теорији УВ (Government and Binding) и реченица. И заиста, ако се претпостави теорија УВ, флективна обележја се морају исполити као обележја речи да би могла да се појаве и као обележја фраза и реченица. Овај аспект Williamsove теорије је врло примамљив јер се чини да обезбеђује везу морфологије и синтаксе.⁵ Ова обележја се обично реализују као суфикси, а Williamsovo правило десне руке објашњава да ови суфикси заузимају крајњу позицију иза деривационих суфикса јер су глава речи. Примећено је, међутим, да у енглеском језику обележје [tense] заиста заузима крајње десну позицију у речи, али да тако није нужно и у другим језицима. Тако нпр. у италијанском и немачком језику обележје времена претходи обележју лица.

⁴ Такође је примећено да у шпанском и италијанском језику деминутивни суфикси не мењају категорију речи, а слично својство има и руски деминутивни суфикс *-ушка* (*бабушка*).

⁵ Anderson (1981) је управо дефинисао флективна својства као она која су релевантна за синтаксу. Противу овог гледишта Joseph и Wallace (1984) наводе примере енглеских глагола *sang, ran, drove* у којима се обележје *past tense* остварује променом вокала основе, без додавања наставака.

- (4) ama-v-i
lieb-t-est (в. Selkirk 1982: 75).

У (4) морфеме *-v-* и *-t-* су временска обележја, а ипак не заузимају крајње десну позицију. Слично томе, уочено је да у свахилију категорију речи одређује крајњи десни суфикс, али да синтактичко-морфолошка обележја одређују префикси. Тако је *m-shind-i* 'победник', а *wa-shind-i* 'победници' — суфикс *i* одређује категорију речи, а префикси *m* и *wa* једину, односно множину. Глаголски облици у свахилију имају још разумењенију морфологију, нпр. у *a-li-vi-chom-a* крајње *-a* означава глаголску категорију, почетно *a-* слагање са персоналним субјектом у једнини, *li-* прошло време и *vi-* слагање са објектом у множини.

Да би отклонили ове приговоре Williams и Di Sciullo (1987) су предложили релативизиран појам главе:

(5) Глава речи је крајњи десни елеменат речи који носи обележје *O*.

Di Sciullo и Williams сматрају да ова контекстуална дефиниција главе отклања уочене контрапримере. Нова дефиниција допушта да реч има две различите главе у односу на различита обележја, и то, сматрају Di Sciullo и Williams, није ништа необично. Дефиниција (5) омогућава, према њиховом мишљењу да се флективни наставци третирају на исти начин као и деривативни. Према новом правилу морфеме који су ближи десном крају речи имају првенство, али се узимају у обзир и они који стоје лево од њих ако носе друга обележја.

Trommelen и Zonneveld (1986) су утврдили да је за холандски језик као и за енглески довољно једноставније правило ПДР и за сложенице и за изведенице. Већина глаголских префикса не мења категорију основе, али префикси *be-*, *ont-*, *ver-* се другачије понашају и из именичких и придевских основа изводе глаголе. Одступање ових префикса Trommelen и Zonneveld тумаче дијахроним разлозима. Сличан проблем деноминалних *ge* префикса у немачком језику (нпр. у збирним именицама *Ge-äst* 'грање', *Ge-wölk* 'облаци', *Ge-stirn* 'звезђе') Plank (1986) такође решава дијахроним разматрањима, примећујући да је историјски префикс *ge* деловао заједно са суфиксом *-e* чинећи један циркумфикс *ge-e*.⁶ Ово *-e* је условило умлаут и одредило род и категорију збирних именица, а затим нестало иза безвучних сугла-

⁶ Термином циркумфикс (нем. Zirkumfix) се означава конституент речи који чине заједно префикс и суфикс. Овај појам се може можда применити и за дефинисање главе у свахилију (в. даље).

сника, али се испред звучних још чува (упоредити *Gelände* 'земљиште', *Gebirge* 'брда'). Овај *-e* суфикс, или боље рећи његов остатак, сматра Plank, показује да у немачком језику збирне именице са префиксом *ge-* не крше правило ПДР.

Већи проблем за правило ПДР представљају изгледа енглески префикси *en-* и *be-* јер је у енглеском језику флексија сведена само на 3. лице јед. презента. Scalise (1988: 238) је зато настојао да покаже да се глаголи изведени префиксима *be-* и *en-* могу схватити као изведенице нултим суфиксом, а као потврду наводи примере других језика у којима се у глаголима тога типа у крајњој позицији редовно појављују глаголски суфикси. Тако нпр. у италијанском језику енглеским глаголима одговарају глаголи са суфиксима:

- (6) *enrich*–*arricchire* 'обогатити':
enlarge–*allargare* 'проширити'
embark–*imbarcare* 'укрцати'

И у самом енглеском језику постоје примери који су начињени по истом узору, нпр. *embolden* 'охрабрити', *enlighten* 'просветити'. Scalise још уочава да у енглеском већ постоји правило конверзије придева и именица у глаголе типа *dry* (II) — *dry* (Г), *water* (II) — *water* (Г), то није, дакле, неко ново правило језика. Пошто већ постоји тај међукорак конверзија *en*-глагола у енглеском језику се заправо може схватити као извођење *en* + *rich* (Г) = *enrich* (Г). Scalise закључује ову дискусију констатацијом да префикси никада нису главе изведених речи. У свом чланку он Williamsovo правило десне руке излаже систематској критици и предлаже следеће исправке:

- (7а) Деривациони суфикси су главе.
 (б) Префикси нису главе.
 (в) Флективни морфеме нису главе.
 (г) У сложеницама глава се не може одредити позиционо.

У овом прилогу показујемо да тврдње (7б) и (в) нису тачне за српски језик, а у апсолутном смислу не важе ни за енглески ни за немачки језик. У наредном одељку разматрамо тачност ових тврђења за енглески и немачки језик.

3. Scalise предлаже извођење енглеских глагола типа *enlarge* нултим суфиксом, али се може тврдити да то није једина, а ни најбоља опција. Додавање деривационе \emptyset глаголима типа *enlarge* је непотребно јер је у енглеском језику у првом лицу презента флективна нула ознака времена, а истовремено и лица и броја. У енглеском језику је та презентска нула вишезначна у погледу ознаке лица и броја, али ипак има одређено (варијантно) значење које стоји у опозицији према

наставку *-s* у трећем лицу једнине. Пример енглеских глагола типа *enlarge* је аналоган немачким именицама типа *Gebirge* 'брда' у којима се у ном. јавља наставак *-e*. Приметимо да се енглески глаголи са префиксом *en-* могу схватити као изведенице циркумфикса *en-ø* и *en-s* у презенту, односно циркумфикса *en-ing* и *en-ed* у партиципима слично као у Plankovom приказу збирних именица са префиксом *ge* у немачком језику. Ови облици одређују изведеницу као глагол јер нпр. ниједна друга врста речи не може имати истовремено облике *enlarge*, *enlarges*, *enlarging* и *enlarged*. Слично томе и у немачком језику облици *Gewölk* ном., *Gewölkes* ген. дефинишу именице, али још не одређују род, јер истој деklinацији могу припадати и именице мушког рода. Овде се, међутим, мора узети у обзир и префикс јер важи правило да су колективне именице на *ge-* у немачком језику средњег рода.

Из овог кратког разматрања видимо да се тврдње (7б) и (в) не могу у потпуности прихватити и да је Williamsovo ревидирано правило (5), које допушта да и префикси под одређеним условима буду главе, ближи истини. Флективни морфеме обавезно учествују у глави, а то је уосталом нужно и због потребе да се морфолошко-синтаксичка обележја које они носе искажу и на разини фраза и на разини реченица. Scalise (1988) и Olsen (1990a) не полемису са овим схватањем већ једноставно настоје да терет морфолошко-синтаксичких обележја пребаце на суфиксе и основе. Они сматрају да су флективни наставци „провидни“, да немају никакво категоријално значење, већ су само подвршћени за речи одређене врсте. „Ово опет претпоставља да основа садржи већ категоријалну ознаку врсте речи пре него што јој се прикачи икакав наставак“ (Olsen 1990b: 190). Olsen одбацује гледиште Fleischera (1982) да флективни наставци играју деривациону улогу у појави конверзије. Она анализира пример Fleischera

(8) *Öl mal dein Fahrrad, damit es nicht so quietscht.*

и примећује да је *Öl* императив, али то није експлицитно изражено, па је тај облик формално једнак са ном. јед. именице *das Öl*. Чињеница је да се императив другог лица јед. у немачком језику изражава са *-ø* или *-e*, а то наведени пример и показује. Глагол *ölen* има облике (9a), а именица *das Öl* (9б):

(9a) *ölen, öle, ölst, ölt, öl(e), ölte, öltet, ölten, ölest, ölet, geölt, ölend*

(6) *Öl, Öls, Öle, Ölen.*

Неки именички и глаголски облици имају исти облик у (9a) и (6), али изворном говорнику није тешко да одгонетне значење реченице (8). Изворни говорник немачког језика зна значења и именичких и глаголских облика у (8), а такође зна како се типично употребљавају

именице и глаголи у немачком језику. На основу тога знања њему није тешко да погоди да је у (9) употребљен глаголски облик императива. Слично томе њему није тешко да одгонетне да је у реченици *Gieße Öl in die Maschine* употребљена именица, а не глагол. Да постоји конверзија именице *das Öl* у глагол *ölen* показује само постојање глаголског низа (9a) и чињеница да је тај низ познат изворном говорнику. Синкретизам појединих облика није никакав проблем за говорника јер се он отклања другим синтаксичким и морфолошким средствима. Из прклапања облика номинатива именице *das Öl* и императива *öl* не следи никако да флективни наставци немају деривативну моћ јер се њихова разликовна функција мора посматрати у оквиру целокупног језичког система, који укључује флексију као свој битан део.

Главни аргумент против деривативне улоге флективних наставака Olsen (1990б) види у противуречности да се флективни наставци, за које се претпоставља да су у лексикону подвршћени за једну врсту речи, могу примењивати на неку другу врсту речи. Ово јесте стварни проблем и он се може решавати једино ако се успостави одређена конфигурациона веза између полазне основе и резултата конверзије. Та веза обично утврђује одређену зависност између полазне основе и конверзије. Wellman (1975) нпр. утврђује да се глаголска основа може конвертовати у именицу само ако именица означава једну улогу у структури аргумената глагола: субјекат, објекат или прилошки додатак. Тако *Abfall* 'отпацци' (< *abfallen*), означава субјекат, *Beitrag* 'прилог' (< *beitragen*) означава објекат, а *Einband* 'уез' (< *einbinden*) и *Versteck* 'склониште' (< *verstecken*) прилошке додатке. Како треба ове услове формално представити у лексикону није сасвим јасно, али је очито да и теорија нултих суфикса мора да се сусретне са истим проблемом. Нулти суфикси морају у лексикону да буду подвршћени за одређену врсту речи и за одређену парадигму промене, а на које се речи тачно додају се може одредити једино посебним правилима или дијакритичким знацима. У том погледу нулти суфикси немају никакву предност над флективним суфиксима. Који су облици изведених речи правилно формирани, а који не, одлучује у крајњој линији синтакса фразе и реченице — то је филтер који одбацује неправилне облике, и његова улога се никако не може занемарити.

Olsen (1990б) погрешно сматра да се конверзија једне врсте речи у другу може оправдати увођењем нултог суфикса за који она налази дијахроно оправдање у неким примерима конвертованих облика. Синхроно она правда увођење нултог суфикса применом теорије УВ на структуру речи, а посебно појма с-команде. Овај поступак је, међутим, неоправдан јер не постоји потребна аналогија у структури

речи са односима кореференције које могу постојати у реченици. Теза да примена с-команде објашњава зашто у немачком нема конверзије сложених облика, тј. изведеница и сложеница нема потребну општост јер су у српском језику потврђени примери конверзије сложеница са једном глаголском компонентом (в. наредни одељак), а забрана конверзије изведених речи произилази једноставно из правила (12) које важи и у немачком језику (в. даље 4).

Примена флективних суфикса има јасно одређену експликативну вредност, док се увођење нултих суфикса ослања једино на вештачку симетрију која се настоји успоставити према стварним суфиксима. Olsen (1990б) наводи да су у енглеском и немачком језику у знатнијем обиму могуће само конверзије $N \rightarrow V$, $A \rightarrow V$, $V \rightarrow NT$, али не и конверзије $*N \rightarrow A$, $*A \rightarrow N$, $*V \rightarrow A$. Теорија нултих суфикса не пружа задовољавајуће објашњење зашто нема конверзије именица и глагола у придеве у наведеним језицима. Зашто се додавањем нултих суфикса не могу именице и глаголи конвертовати у придеве? Olsen (1990б: 188) увиђа да семантика врсте речи ово не може да објасни, и допушта да су за извођење придева нужни суфикси, а у извођењу именица они могу изостати (нпр. **arzt* (A), али *ärztlich* 'лекарски' (A), **Weit* (N), али *Weite* 'ширина' (N)). Објашњење ових ограничења, које је суштинско за једну експликативну теорију конверзије, не може да пружи теорија нултих суфикса. Ако се као средство конверзије узму флективни наставци, објашњење је крајње једноставно: у енглеском и немачком језику нема знатније конверзије именица и глагола у придеве просто зато што придеви немају независну парадигму промене. Зато се у енглеском језику именице могу готово слободно користити у функцији придева, а да то уопште не доводи до конверзије (нпр. *a stone wall*). Изостанак знатније обрнуте конверзије $A \rightarrow N$ произилази, пак, првенствено из семантике тих врста речи.

Према нашем схватању флективни наставци су, дакле, нужно део главе, а у главу се укључују и други морфеми који носе обележја значајна за синтаксу. У том смислу и глаголски префикси могу бити глава речи јер могу да мењају транзитивност глагола или његов аспект што су одлике које су несумњиво битне за синтаксу реченице. Схватање да једна реч може имати више глава, по једну за свако обележје како су предложили Williams и Di Sciullo (1987), ипак није погодно јер одступа од интуиције да је реч једна јединствена морфолошко-синтаксичка јединица. Сматрамо да скуп свих морфема који одређују морфолошко-синтаксичка обележја речи чине главу, а да промена и само једног морфема главе значи промену целе главе. Ово схватање је у складу са

схватањем да свака реч представља једну посебну морфолошку, синтаксичку и семантичку јединицу, а да додавање или одузимање и само једног морфема значи измену речи. Ради утврђивања главе речи морају се прво утврдити њена морфолошко-синтаксичка обележја, а затим испитати који су морфемски носиоци тих обележја. Глава речи би се упрошћено могла дефинисати на следећи начин:

(10) Глава речи се дефинише као скуп морфема које одређују морфолошко-синтаксичке одлике речи.

Приметимо да правило (5) које предлажу Williams и Di Sciullo (1987) није сасвим коректно јер може да значи да се узимају у обзир обележја која носе сви морфемски речи, а она могу да буду противуречна. Lieber (1992) је приметила ову недоследност и предложила увођење категоријалног потписа — скупа карактеристичних обележја за сваку врсту речи у одређеном језику који треба да служи као филтер спречавајући појаву противуречних обележја. Lieber је имала у виду језике у којима за исто обележје може бити више ознака. За мање егзотичне језике, а посебно за европске језике, овај појам је непотребан јер реч у овим језицима не може да носи противуречне ознаке обележја. У следећем одељку разматрамо примену појма главе у творби речи у српском језику.

4. За српски језик уместо (7а), (б) и (в), може се бранити теза да суфикси заједно са придруженом флексијом одређују категорију речи, а да префикси то не чине. Флективни наставци обавезно учествују у глави речи јер одређују у именица и придева род, број и падеж, а у глагола време, број, лице и начин: они то могу да чине и без суфикса, а обрнуто не важи. Бабић (1986: 27) констатује да „суфикси служе за творбу нових речи, а наставци за поједине облике тих речи“, али истовремено додаје да се у флективним језицима суфикси остварују као „недељиво јединство творбенога и обличнога наставка“. У својој монографији Бабић иде још даље и допушта да именички наставци не означавају само падеже већ и род именица јер је „разликовност у њима потпуно сачувана“. Бабић тачно констатује да *-a*, *-ø*, *-o*, *-e* имају и „флексијско и творбено значење јер је кумулација значења карактеристична за многе морфеме“ (стр. 29). Он класификује наставке *-a*, *-o*, *-e* као деривативне суфиксе и приказује домен њихове употребе, а посебно уводи *-ø* као нулти суфикс. У Ракић (1999) ја сам настојао показати да је примена флективног наставка *-ø* у извођењу аналогна примени наставака *-a*, *-o/e*,⁷ јер се мора узети у обзир да се флектив-

⁷ Наставак *-a* има нешто ширу примену јер се користи и у моцијској творби именица жен. рода *унука*, *сусједа*, *кума*, *јасијорка*, а и у творби хипокористика.

ни наставци остварују групно, тј. у низовима тесно повезаних морфема. За род именице није нпр. увек одлучујући наставак ном. једнине, јер и неке именице мушкога рода се могу у ном. једнине завршавати на *-o* и *-e* (нпр. *расчуџанко*, *Раде*), а неке именице се јављају искључиво у множинском облику (нпр. *анали*, *џреговори*, *бисаге*, *гаће*, *кола*, *леђа*, *устџа*, итд. в. Ракић 1999). Милка Ивић (1960: 199, 203) је уочила занимљиву појаву промене рода у множини у примерима *џај факаџ* — *џа факиџа* и *џај џорџедо* — *џа џорџеда* у којима у једнини број намеће завршетак стране позајмице, а у множини се „пробија“ уобичајени род за нежива бића.⁸ Занимљиво је и запажање Стевановића (1981) да именица *акџ* може имати у множини два различита облика *акџи* муш. рода и *акџа* сред. рода, са диференцијацијом значења, што опет указује на способност деклинационих наставака да измене род речи.

Можемо закључити да флективни наставци у српском језику имају и поред извесних колебања творбenu моћ и одређују род, падеж и број именица и придева,⁹ односно време, број, лице и начин глагола. Карактеристика ових наставака као творбених морфема је да су они семантички празни, да лексичко значење изведеница у највећој мери зависи од значења основе. Једино у хипокористичкој употреби изведенице на *-a*, *-o/e* стичу извесно посебно значење, али оно проистиче више из краћења основе него из додавања наставка. У моционој употреби у именицама *сусједа*, *друга*, *кума*, *маркиза*, *џасџорка* промена значења се своди на промену рода која је иначе парадигматско својство именица на *-a*.¹⁰ У Ракић (1999) ја сам показао да је извођење девербалних именица помоћу наставака *-a* и *-o* често повезано са акценатским алтернацијама које нису фонетски условљене, тј. имају дистинктивну функцију. Приметимо још да је разлика у роду могућа и у речима са истим акценатом и сличним или истим значењем. Наводимо редом примере из ДЈ који носе исти акценат:

⁸ Ово су нормална колебања у процесу усвајања страних позајмица. Можемо претпоставити и да ће се устаљивањем тих речи учврстити и једна парадигма, нпр. *џи факиџи* и *џи џорџеди* што се изгледа делимично већ остварује (в. РМ).

⁹ Чињеница да се род у српском језику изражава флективним наставцима је у вези са чињеницом да је род граматичка категорија у српском језику, па зато не зависи од значења основе већ од наставка. Једини изузеци су именице мушкога рода на *-a* типа *војвода*, *дрвосеча*. Граматикализација рода се, додуше, не мора изражавати флексијом, већ може и преко члана као у француском и немачком језику. У енглеском језику род је природан, а то значи зависи од лексичког значења речи, тј. није потпуно граматикализован.

¹⁰ За животиње имамо и *џаџак-џаџка*, *гусак-гуска*, *мачак-мачка*.

- (11) *актїв* м. — *актїва* ж., *антисемїт* м. — *антисемита* ж., *архїв* м. — *архїва* ж., *аскѣт* м. — *аскѣта* ж., *барѣж* м. — *барѣжа* ж., *бѣздан* м. — *бѣздана* ж., *бїльег* м. — *бїльега* ж., *блѣнкѣт* м. — *блѣнкѣта* ж., *бѣѣм* м. — *бѣѣма* ж., *бѣмбѣн* м. — *бомбѣна* ж., *цїч* м. — *цїча* ж., *црвѣнко* м. — *црвѣнка* ж., *дѣб*, *дѣби* ж. — *дѣба* с., *дѣмѣн* м. — *домѣна* ж., *дрѣзак* м. — *дрѣзга*, *фасцїкл* м. — *фасцїкла* ж., *фѣзѣн* м. — *фѣзѣна* ж., *фрѣнт* м. — *фрѣнта* ж., итд.

У ДЈ се може забележити педесетак оваквих парова који се разликују у роду, а имају готово исто значење, а може се рећи и исти акценат јер је алтернација *актїв–актїва* аутоматска (в. Ракић 1996). Ово показује да деклинационе парадигме могу да разликују родове упркос сличног или идентичног значења и изостанка акценатских алтернација.¹¹ Одавде следи да није у праву Lieber (1992: 112) када тврди да „само основе, везане базе и деривациони афикси могу имати пун категоријални потпис“.¹² Како је Бабић (1986: 29) исправно приметио наставци *-а*, *-о/е*, *-ѣ* „имају и флекцијско и творбено значење јер је кумулација значења карактеристична за многе морфеме“. Творбена примена флективних наставака је свакако ограничена на одређене категорије речи и условљена и другим променљивим условима као што је нпр. могући синкретизам наставака у појединим парадигмама, али се у принципу не може потпуно искључити.¹³

У (11) можемо уочити још једно својство примене деклинационих наставака у творби — они долазе директно на основу. Једини изузетак је пример *црвенко–црвенка* у коме се јавља хипокористичко *-ко*. Преглед Бабићевог и Стевановићевог списка суфикса показује да се

¹¹ Различитим облицима језик тежи да припише различито значење па нпр. *актїв* значи 'најактивнији део странке', а *актїва* 'имовина' или 'стајаћи део војске' (Московљевић). Речи једнаког значења, а различитих облика и деклинација се на неки начин осећају као излишан вишак, па се може претпоставити да су неки парови у (11) производ регионалних колебања у процесу усвајања туђица. И стварно, речи *аїѣака*, *фѣзѣна*, *гѣсѣѣа*, *кѣлїѣшїѣа* сигнализирају хрватски говорни простор, али се не ради о некој систематској преференцији вокалног завршетка јер се и за речи *анїшїсѣмїѣ*, *аскѣїѣ*, *бѣнбѣн*, *форїнїѣ*, *комѣїѣ*, *козмоїѣлїѣ*, мада постоји доста колебања, може рећи да се претежно користе на северозападу некадашњег јединственог српско-хрватског подручја.

¹² Категоријални потпис Lieber дефинише као скуп морфосинтаксичких обележја која једнозначно одређују категорију речи у једном језику.

¹³ У енглеском језику је заступљен велики синкретизам флективних наставака који се у структури реченице отклања аналитичким средствима, која се нормално не одсликавају морфолошки. У теорији УВ се, међутим, и конфигурациони односи рачунају као посебни падежи, нпр. директни објекат се третира као акузатив.

од иоле продуктивнијих суфикса само још суфикси *-це* и *-ца* разликују у роду и деклинацији, али то су деминутивни суфикси који не мењају род основе.¹⁴ Важи опште правило:

(12) Деривациони суфикси једнозначно одређују парадигму флективних наставака.

Правило (12) омогућава у одређеним случајевима принципијелно решење за тзв. скраћивање основа које је Бабић (1986) већи број пута педантно забележио, а за које он, али ни остала литература, не пружа никакво објашњење. Тако нпр. глаголи *важисти* и *ружисти* се изводе краћењем придева *важан* и *ружан* за суфикс *-(а)н*, а слично томе и глаголи *ширишти*, *дубишти*, *крајишти*, *красишти*, *йрљати* се изводе из одговарајућих придева одбацавањем придевских суфикса *-(а)н*, *-(о)к*, *-ав*. Исту појаву скраћивања основа имамо и у извођењу девербалних именица *рика* < *рикнущи*, *навика* < *навикнувши*, *дебаша* < *дебашоваши*, *контрoла* < *контрoлисашти*, *основа* < *основаши*, *ков* < *ковашти*,¹⁵ *додир* < *додирнувши*, *размак* < *размакнувши*. Из овог запажања логично произилази и објашњење зашто називи држава типа *Немачка*, *Француска*, *Хрватска* задржавају придевску деклинацију — то је последица чињенице да се деклинациони наставци додају на придевски суфикс *-ски* који се опире промени деклинације. За разлику од тога именице *зло*, *добро* и *благо*, које су такође настале конверзијом придева, али се деклинациони наставци додају непосредно на основу, следе парадигму промене именица средњег рода.¹⁶ У српском језику се, додуше, могу забележити и извесна одступања од (12). Именице које означавају занимања омогућавају следећа извођења: *блудница*–*блудничашти*, *бродар*–*бродарашти*, *йросјак*–*йросјачашти*, *чергаш*–*чергашашти*, *цинцар*–*цинцарашти*, *госйодар*–*госйодарашти*, *кочијаш*–*кочијашашти*, *крчмар*–*крчмарашти*, *сијшничар*–*сијшничарашти*, итд.

¹⁴ Суфикс *-це* се додаје на именице средњег рода (нпр. *крилице*, *йисамце*, *једарце*, *грилице*, *сеоце*, итд.), а *-ца* на именице женског рода од којих су само три унеколико фреквентније — *ријечца*, *пошца*, *стйварца*. Бабић наводи и хипокористичко *-цо*, али се оно примењује само на скраћене једносложне основе (нпр. *Јоцо*, *Јацо*, *брицо*), па се домен његове примене не укршта са претходна два *ц*-суфикса.

¹⁵ Од инфинитивне основе глагола *основаши* и *ковашти* одбија се тематски вокал *-а*, па добијамо облике *основа*–*основе*, *ков*–*кова*, итд.

¹⁶ Локатив назива места *Славо* у Хрватској је у *Сланом* или у *Слану* (в. Barić et al 1997), а локатив назива места *Рашка* је у *Рашки* јер се тај назив више не осећа као изведеница суфиксом *-ски* (в. *Правойис*). У српском језику постоји изгледа и једна неосдређена тенденција према конвертовању краћих и двосложних речи, док се вишесложне речи ређе конвертују, због, чини се, веће редунданце материјала у тим речима. Приметимо да се неки придевски суфикси у неким случајевима и не крате (нпр. *ћелавиши*, *килавиши*, *ојисмениши*, *йошамњеши*, *йошамниши*, *захладњеши*).

Од придева на *-ав* могу се такође извести глаголи на *-иџи*: *балав–балавиџи*, *грбав–грбавиџи*, *килав–килавиџи*, итд. Ово показује да правило (12) подлеже одређеним ограничењима које треба детаљније испитати. Одступање од правила (12) произилази изгледа отуда што наведене речи, које служе као основа конверзије, имају нека посебна лексикализована значења. Тако *блудница* блуди на тачно одређен начин, а *џросјак* проси новац или поклон, а не нпр. девојку; *џинџар* није нужно особа џинџарског порекла, већ то може бити и онај који се ба ви ситном трговином или, чак, можда зеленаштвом; *госџодар* није само независан власник нечега, већ и особа која самовољно, или чак безобзирно, врши власт којом располаже; *бродар* је онај који управља бродом, а не онај који се само вози бродом (тј. *броди*), итд. Слично се може приметити и за придевске основе; тако *балав* није нужно само онај који има бале, а *килав* онај који има килу, итд. У случају композиционих изведеница додавање глаголских наставка није могуће. Тако не постоје глаголи **бирачиџи* < *бирач*, **чуварџи* < *чувар*, **глумачиџи* < *глумац*, **куварџи* < *кувар*, **гријачиџи* < *гријач*, итд.¹⁷

5. За правило (12) се и у енглеском и у немачком језику може наћи само мало изузетака. Olsen (1990б) наводи да именице изведене префиксима или суфиксима блокирају процес конверзије у енглеском, немачком и француском језику. У енглеском језику се могу конвертовати у глаголе само именице изведене суфиксима латинског порекла који се додају на везане основе (нпр. *fraction*, *ration*, *station*, *function*, *document*, *experiment*, *gesture*, *puncture*, *sabotage*). У немачком језику се слично одступање може запазити код именица на *-er* које означавају занимања (нпр. *Töpfer* 'лончар' — *töpfern*, *Fußballer* 'футбалер' — *fußballern*, *Gärtner* 'баштован' — *gärtnern*, *Schreiner* 'столар' — *schreinern*, *Schneider* 'кројач' — *schneidern*, *Schlosser* 'бравар' — *schlossern*, али Olsen ипак сматра да су такве основе изузетак. У прилог правила (12) говори и појава тзв. „обрнуте творбе“ у енглеском језику („backformation“). У примерима *to peddle* < *peddler*, *to sculpt* < *sculptor*, *to bugle* < *buglar*, *to televise* < *television*, *to exhibit* < *exhibiter*, *to edit* < *editor*, *to reluct* < *re-*

¹⁷ Приметимо такође да статус глаголских наставка није теоријски потпуно разјашњен. Док Бабић (1986) све глаголске наставке рачуна у суфиксе којима се изводе нове речи, Стевановић (1981) их све класификује као наставке, али их ипак убраја у творбене елементе којима се изводе нове речи. Истина је вероватно негде по средини: неки глаголски завршци се могу схватити као суфикси, а неки као наставци. Глаголски завршетак *-иџи* се најпре може схватити као наставак јер се сегмент *и* (тзв. тематски вокал) не јавља у свим глаголским облицима.

luctance, to surveille < *surveillance, to elocute* < *elocution, to laze* < *lazy* се одсецају именички и придевски суфикси да би се основе конвертовале у глаголе. Bauer (1983: 230) наводи да је Pennanen утврдио да глаголи чине 87% свих речи изведених скраћивањем основа: тај однос је свакако последица чињенице да у енглеском језику управо глаголи имају најразвијенију флексију. Слични примери се могу навести и за немачки језик (в. нпр. *generalüberhol(en)* < *Generalüberholung, die Häme* < *hämisch, notland(en)* < *Notlandung, die Sanftmut* < *sanftmütig, der Dreizack* < *dreizackig, der Elast* < *elastisch* (в. Fleischer и Barz 1992, Erben 1983).

Правило (12) важи у енглеском и немачком језику јер се и у њима деривациони суфикси по правилу подвршавају само за једну врсту наставака. Тако Olsen (1990б: 199) уочава да се деадјективни глаголи не могу добити конверзијом изведених придева, тј. не постоје глаголи **deutlichen, *ruhigen, *niedrigen*, али се од истих придева уз помоћ префикса могу извести глаголи *verdeutlichen* 'разјаснити', *beruhigen* 'умирити', *erniedrigen* 'снизити'. Она ово интересантно запажање објашњава претпоставком да додавање префикса ствара тринарну структуру на коју се може применити с-команда из теорије УВ — објашњење које није нарочито убедљиво. У §7. показујемо да се применом циркумфикса добија бинарна, а не тринарна структура, па примена с-команде није оправдана. Вероватније је да су префикси *ver-, be-* и *er-* нужни ради разликовања глаголских и придевских облика који се завршавају подударним наставцима *-e* и *-en* у одређеним лицима и падежима.

Olsen (1990б) чак тврди да постоји општа забрана конвертовања сложених облика, али српски примери *кавоија* и *шпешочина* показују да такво ограничење нема опште важење (в. такође даље примере F). Приметимо сем тога да би такво ограничење кршило Атомски услов Williamsa који прописује да је додавање афикса условљено само обележјима главе (в. Williams 1981: 255).

Приметимо да ограничење (12) не важи за флективне суфиксе јер они нису подвршени ни за какву даљу суфиксацију, па зато основе које укључују те суфиксе могу да учествују у конверзији. Тако у енглеском језику имамо пример герунда на *-ing* (нпр. *running, swimming*), а у српском конверзију радних глаголских придева на *-л*, глаголских прилога на *-ћи*, придева сред. рода и инструментала на *-ом* (у прилоге). У српском језику конвертовани придеви могу примити падежне наставке, па су нпр. могуће фразе *од расцветалих грана* или *од светлећих реклама*; у енглеском језику је ту ипак присутно једно ограничење: герунди су небројиви, не могу примити множин-

ски наставак *-s* (нпр. **runnings*, **swimmings*).¹⁸ Прилози се у српском језику изводе конверзијом придева средњега рода (нпр. *весело*, *удобно*, *раскалашно*, итд.) или инструментала једине (нпр. *редом*, *силом*) без додавања икаквих наставака јер прилози и немају никакву флексију. У немачком језику у ову врсту конверзије спадају именице *das Wollen* 'хтење', *das Sich-Wehren* 'самоодбрана', *das Hände-Schütteln* 'руковање' и придеви *treffend* 'згодан', *verärgert* 'разљућен', *geschlagen* 'потучен'. Olsen (1990б) издваја ове именице и придеве као посебан тип конверзије условљен синтаксом именичких и придевских фраза. Ми сматрамо да се синтаксички чинилац у појавама конверзије никако не може одстранити, а да се посебност наведених примера састоји управо у томе што не потпадају под правило (12).

6. Префикси у српском језику у општем случају не мењају категорију речи на коју се додају, а сада се може објаснити и зашто је то тако. Наведимо неколико примера са различитим врстама речи:

- (13) именице — архиђакон, подстанар, прашума,
 предуслов;
 придеве — наглув, осредњи, повисок, прохладан,
 несрећан;
 прилоге — прекасно, прексутра, некуда, понекад,
 нимало;
 глаголе — зајевати, дочекати, нацијепати, урадити,
 полити.

У (13) све изведене речи задржавају категорију основе, и то је потпуно у складу са чињеницом да флективни наставци неизоставно припадају глави речи у српском језику. Префикси не мењају категорију основе јер се на њих не надовезује флексија. Префикси додуше могу да мењају аспект глагола, али не и категоризацију основе. Категорију речи префикси могу да мењају само ако делују у спрези с неким суфиксом, тј. у тзк. префиксално-суфиксалној творби за коју можемо навести следеће примере:¹⁹

- (14) придеве — бестежински, бескрајан, довољан,
 закулисни, засебан, побожан, помодан, приземни;

¹⁸ Неки герунди су инак лексикализовани управо са мпожинским наставком *-s*: *belongings* 'лична својина', *doings* 'ситнице', *filings* 'струготина', *sweepings* 'отпаци', а такође и придеви на *-able*: *the eatables* 'јестиве ствари', *the drinkables* 'течности које се могу пити', *the movables* 'покретна имовина; намештај', итд. в. Влаганје и Конте 1979: 56.

¹⁹ Бабић (1986) је посебно обрадио ову творбу за поједине именичке суфиксе, а скупно за придеве и глаголе.

именице — дорамак, довратак, подножје,
измаглица, надлактица, надвожњак, недођија, поморац;
глаголи — стврднути, обелоданити, обеснажити,
онемогућити, забраздити, омекнути, распопити,
ошугати;
прилози — наглавце, узастопце, потрбушке,
нехотице, немилице.

Суфиксална творба прилога у српском језику је једва заступљена са неколико суфикса, и то свега са по неколико примера. Од свих суфикса које наводи Бабић (1986: 499) у источној (српској) варијанти језика плоднији су једино суфикси *-ке* и *-ки* (нпр. *стијојећке*, *кличећке*, *џузећке*, *лежећке*, *кличећки*, *стијојећки*, *жмурећки*, итд.), али ови суфикси не мењају категорију речи јер се изводи из глаголског прилога, а суфикс *-ас* се јавља само у *данас*, *ноћас*, *вечерас*. У српској варијанти језика продуктивни начини извођења прилога су још једино конверзије придева средњег рода на *-о* и инструментала именица на *-ом* и творба префиксима (*не-*, *ни-*, *џо-*, *нај-*).

У чистим сложеницама типа *робовласник*, *вјеронаука*, *џароброд*, *громогласан*, *кривојворитији* глава је друга компонента, а то значи да важи једноставно правило десне руке. И у другој компоненти постоји, наравно, одређена флексија, али њу овде није потребно издвајати јер нема независну функцију. За чисте сложенице у српском језику важи, дакле, правило десне руке, али треба такође и то приметити да у српском језику творба чистим слагањем има прилично ограничен опсег.

7. На прве тврдње изречене у (7) можемо сада одговорити следеће:

(15а) У српском језику у изведеницама деривативни суфикси заједно са придруженом флексијом чине главу речи. Деривативни суфикси се увек јављају заједно са једним флективним морфемом који представља целу парадигму. Флективни морфеми могу, међутим, и сами да чине главу речи и то се и остварује у речима изведеним конверзијом.

(б) Префикси могу учествовати у глави речи јер учествују у извођењу глагола свршеног вида (нпр. *јесџи-најесџи*). Сами префикси никада нису главе јер се на њих не надовезују флективни морфеми. У префиксално-суфиксалној творби се успоставља спрега префикса и суфикса, и тада се префикси могу схватити као део главе. У том случају глава речи се може схватити као један прекидан конституент — циркумфикс.²⁰ Увођењем појма прекидног конституента Williamsovo пра-

²⁰ Такве прекидне конституенте уводе Fleischet и Barz у својој анализи изведеница које настају комбинацијом префикса и суфикса (нпр. у *Ge-red-e* 'оговарање', *un-ausweich-lich* 'неизбежан').

вило десне руке се може тако уопштити да обухвати и контрапример свахилија у којем се флективни наставци додају на леви крај речи.

(в) У чистим сложеницама типа *бродовласник, оцеубица, дуванкеса* глава је друга компонента. Важи, дакле, просто правило ПДР.

Пошто смо утврдили неизоставно учешће флективних наставака у глави речи, начинимо и кратак преглед категорија речи у којима се остварује њихова самостална творачка примена — конверзија једне врсте речи у другу без учешћа деривационих суфикса. Ова творачка улога флективних наставака се остварује у следећим категоријама речи:

А) а) у девербалним именицама од префигурираних глагола *назоб, доказ, изум, одмор, ојомена, њохвала, њревар, основа, смотра, забав* (в. Ракић 1999);

б) у девербалним именицама од непрефигурираних глагола типа *дрека, гужва, хвала, игра, мора, нада, њљачка, њроба, смјена, сџиска, свађа, шкрија, шџежа, шреска, вика, бука, мука, њрка, и* типа *њрк, скок, џик, звек, њлак, крик, наук, њлач, њок, воз, зор, кашаљ, ход, хук, џик, слог, блебџ, џвокоџ, говор* (Бабић 1986: 52, 292);²¹

в) у префиксалној творби од глаголских основа: *ухода, усјомена, оглав, нехај*;

г) у девербалним именицама од сложених глагола типа *благослов* и *дангуба*.

Б) У творби именица од сложених основа у којима је једна компонента глаголска:

а) *кавоџија, њивоџија, љубомора, нођобдија, судоџера, шџеџочина, дрвосеча, младоџења, веџроџоња, књџговођа, коловођа, књџговеџа, козоџаша, кљџоноша, њисмоноша*.

б) *кишобран, њушкомеџ, крвоџок, коломаз, угљенокоџ, даљиномјер, њрбосјек, врловод, родољуб, рукоџис, сунџокреџ, мишомор, вјеџроџир, водовод, небодер, сџрводер, њрнокоџ, чанколиз, крволок, судоџер, биљоџдер, месоџдер, винобер, злочин, богослов, родослов, самоук, двоџрег, двоџјев, далековод*.

в) у творби именица од сложених основа типа *млаџџиџеро, газибара, сеџикеса, крџигуз, масџибрк, висџбаба, џџеџидлака, гуликоџа, њаликуђа*.

В) У моционој творби именица женскога рода типа *кум-кума, сусјед-сусјџа, унук-унука*, итд., такође у творби множинских именица типа *љускари, њорбари, кљунаши*, итд.

²¹ Интересантно је да се од исте глаголске основе често може извести и именица на *-џ*, и именица на *-а*, понекад са знатном разликом у значењу, нпр. *зор-зора, хук-хука, мук-мука, њрк-њрка, брк-брка, клик-клика, лук-лука, род-рода*.

Г) У деноминалним глаголима *биберити*, *браздити*, *бројити*, *вјејити*, *гласити*, *госити*, *глобити*, *зимити*, *једрити*, *ноћити*, *царинити*, *љушити*, *челичити*, *прашити* (Стевановић 1981: 578, Бабић 1986: 449).²² Овде спадају и глаголи изведени префиксално-суфиксалном творбом: *ојадити*, *ослободити*, *углавити*, *укалујити*, *уручити*, *уљудити*, *ужилити* (*се*), *извјесити*.

Д) У деадјективним глаголима *бистрити*, *будити*, *гаравити*, *храбрити*, *киселити*, *крајити*, *кривити*, *кињити*, *чисити*, *црнити*, *белити*, *ружити*,²³ *слабити*, *шуйити*, *влажити*, *веселити*, *слијетити*, *красити*, итд. Овде долазе и глаголи на *-јети*: *бијељети*, *блиједјети*, *сиједјети*, *гладњети*, *хладњети*, *сјарјети*, *жедњети*, а такође и глаголи изведени префиксно-суфиксном творбом *снизити*, *смањити*, *омекнути*, *охромјети*, *оглушити* (*се*), *оздравити*, *огубавити*, *озлогласити* (*се*), *изојачити* (*се*), *усвојити*, итд.

Ђ) а) У творби сложених придева типа *дуговрај*, *босоног*, *празнокр*, *шуйоглав*, *правоок* (в. Ракић 1998).

б) у творби придева типа *безбрад*, *безглав*, *безимен*, ...

в) у творби придева типа *једнорог*, *широглав*, *двогод*, ...

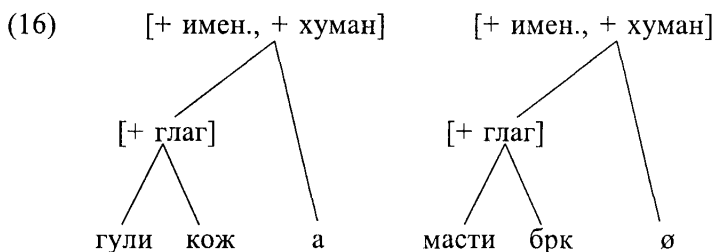
Е) У творби редних бројева *пет*, *шест*, *седм*, *двадесет* *пет*, ...

Ова анализа омогућава правилну анализу и класификацију тзв. сложено-суфиксалне творбе у српском језику. Тако видимо да тзв. императивне сложенице типа *гуликожа* и *масибрк* не спадају у чисте сложенице како се обично класификују (в. Стевановић 1981 и Бабић 1986). Да је то тачно види се по томе што *-о* у сложеници *млајшићеро*, *-а* у сложеницама *газибара* и *сецикеса* и *-ө* у сложеницама *кригуз* и *масибрк* носе обележје [+ хуман], а то обележје не припада

²² Бабић наводи инфинитивни наставак *-ити* као суфикс мада се у промени види да за суфикса нема довољно супстанце јер је нпр. у презенту *биберим*, *биберити*, ..., *бибере*. Стевановић се колеба у класификацији глаголских завршетака, али се по његовом начину писања *-и(ти)* може сматрати да он вокал *-и* класификује као суфикс, а сегмент *ти* као наставак, али ни то није тачно јер у 3. лицу презента нема тога *-и*, а не постоји правило синкопе које би оправдало замену *и-е*. За глаголе типа *вагајти* Стевановић наводи суфикс *-а* што изгледа правилније од Бабићевог *-ајти*, али то онда постаје једини суфикс у језику који нема консонантску супстанцу, а није флективни наставак типа *-а* (ж. род), *-оле* (с. род). Треба истаћи да се питање класификације глаголских суфикса или наставака може у извесној мери још сматрати отвореним.

²³ У *ружити* крати се основа *-(а)н* што је редовна тенденција када се примењују флективни наставци у творби нових речи. То не важи за „праве“ суфиксе па имамо изведенице *ружноћа* и *ружноћ*, а у РМ налазимо и *ружњити* што говори у прилог тезе да је *-а* у *-ајти* „прави“ суфикс. Краћење основе за суфикс имамо и у примерима *будан*, *влажан*, *крајак*.

именичким компонентама тих сложеница. Структура ових речи је дакле (*мла̑и̑и* + *ѡер*) + *о*, (*гули* + *кож*) + *а* и (*мас̑и̑и* + *брк*) + \emptyset . Изрази у загради су глаголске фразе, а како су наведене речи именице, суфикси *-о*, *-а* и \emptyset морају да носе и својство [+имен].²⁴ Графички се структура ових речи може приказати на следећи начин:

Видимо да својства главе доминирају над целом сложеницом, а да обележја члана који није глава не пролазе на највиши чвор у (16). На основу значења главе сложенице *гуликожа* и *мас̑и̑ибрк* се могу интерпретирати са *човек који гули кожу*, односно са *човек који мас̑и̑и брк*. Значење члана који није глава улази у значење сложенице као модификатор *који гули кожу* односно *који мас̑и̑и брк*, али денотацију целе сложенице одређује управо глава. Додавањем суфикса (наставка) *-а* сложеница *гуликожа* се прикључује именицама типа *војвода* и *судија* које су мушког рода у једнини, а женског у множини.

Сложенице типа *руко̑и̑с* и *води̑и̑ја* Бабић је правилно класификовао као сложено-суфиксалну творбу. Сложено-суфиксалној творби морају, међутим, припадати и сложенице типа *гуликожа* у којима додавање наставка (суфикса) *-а* конвертује глаголску фразу у именичку сложеницу.

8. У овом прилогу анализирали смо појам главе у морфологији, а посебно Williamsovo правило десне руке и критичке примедбе које су формулисали Scalise (1988) и Olsen (1990a, 1990b). Анализа примера из српског језика показује да је делимично тачна Williamsova тврдња да су флективни морфеми глава речи јер, заиста, ови морфеми учествују увек у глави као њен део у суфиксалној и префиксално-суфиксалној творби, а сами чине главу у речима које се изводе искључиво

²⁴ На сличан начин Scalise (1988) показује да у енглеском језику суфикси *-hood* и *-dom* мењају категорију речи у *sisterhood* и *kingdom* јер придодaju обележје [+абстракт]. На исти начин и *-а* у *сврзибрада* и *сврзиман̑и̑ја* додаје обележја [+имен, +хуман, +мушко].

конверзијом. Појам главе смо на уопштен начин дефинисали као скуп морфема које одређују морфолошко-синтаксичке одлике речи.

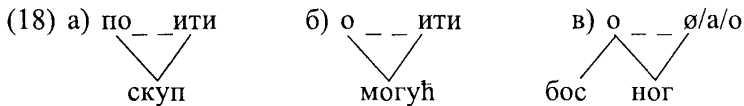
У енглеском и немачком језику улога флексије је мање очигледна јер флективна обележја често нису једнозначно обележена због њене оскудности. Синкретизам наставака ипак не спречава појаву конверзије јер се значење могућих хомонимних форми у енглеском и немачком разјашњава применом других језичких средстава која стоје на расположењу говорнику у тим језицима. Теорија према којој флективни суфикси имају моћ да разликују врсте речи једноставно објашњава зашто нема знатније конверзије именица и глагола у придеве — то је последица чињенице да придеви немају независну парадигму примене. Ово једноставно објашњење није доступно у теорији која конверзију речи објашњава увођењем нултих суфикса. Изведене речи не могу послужити у општем случају као основа конверзије јер су деривативни суфикси једнозначно подвршћени за одређену парадигму флективних наставака. Правило (12), које то утврђује, има опште важње у испитиваним језицима.

Према нашем схватању деривациони суфикси увек припадају глави речи јер заједно са припадном флексијом одређују категорију речи. Префикси у енглеском, немачком и српском језику могу мењати транзитивност или аспект глагола, па се такође морају рачунати као део главе одговарајућих речи. У српском језику префикси могу да мењају категорију речи једино у заједници са суфиксима или флективним наставцима — тада они граде циркумфиксе који чине главу одговарајуће речи. Структура ових циркумфикса је следећа:

У (17) у пару делују глаголски префикс и глаголска парадигма у процесу конверзије. Тако се нпр. изводе глаголи *усмртиши*, *усрећиши*, *намагарчиши*, *присвојиши*, *омогућиши*, *поскупиши*, *замрачиши*, итд. На овај начин се могу изводити и девербалне именице *ухода*, *усиомена*, *нехај*, *немар*. Могућ је наравно и циркумфикс који се састоји из префикса и суфикса, као нпр. у именицама *посмрче*, *приморје*, *повјешарац*, *довраћак*, *огранак*, *поудар*, *беземљаш*, *наличје*, *беспуће*, *низбрдица*, *полећина*, *покућство*, које истовремено илуструју примену различитих суфикса могућих у овој творби. Циркумфикси типа (17) су вишеморфне структуре, али у градњи речи се јављају као једна је-

диница — конституент изведене речи. У 3. смо настојали показати да нека врста циркумфикса овога типа може објаснити и извођење префигурираних глагола типа *enrage* у енглеском и немачком језику. Примена циркумфикса подсећа на неке поступке прозодијске морфологије (в. McCarthy 1981). Из представљања (17) следи да је структура речи изведена циркумфиксима бинарна, мада није јасно како би се она приказала. Можда треба као у прозодијској морфологији разликовати слојеве суфикса и основе. Тако добијамо приказ (18):

Испрекидана линија показује да су *йо-* и *-иџи*, *о-* и *-иџи*, *-о-* и *-ø/a/o* једна јединица. У (18а) и (б) циркумфикс чине префикси *йо-* и *о-* са суфиксом *-иџи*, а у (18в) интерфикс *-о-* са суфиксом *-ø/a/o*. У (18в) циркумфикс (*-о-*, *-ø/a/o*) конвертује именичку фразу у придев.

Примена појма главе омогућила је доследнију класификацију појава конверзије у српском језику, а посебно тачнију класификацију ткз. императивних сложеница типа *сеџикеса*. У 7. показујемо да се ове сложенице изводе конверзијом глаголских фрази.

Флективни морфеми имају творбену моћ, али је она ограничена на неизведене основе — то ограничење произилази из правила (12) које има универзално важење. У српском језику могућа је и конверзија сложених основа како показују горе примери Б и Ђ, али је творба именица типа Б слабо плодна, а творба сложених придева типа Ђ добрим делом већ исцрпила резерву могућих основа. У сва три језика, енглеском, немачком и српском, продуктивна је једино конверзија глагола у именице и именица у глаголе, док је конверзија придева у глаголе у доброј мери већ исцрпила резерву расположивих придевских основа. Olsen (1990) сматра да је раширеност конверзије именица и придева у глаголе вероватно условљена семантиком тих врста речи. Могуће је пак да и чињеница да је у свим овим језицима флексија глагола најразвијенија игра неку улогу. У српском језику конверзија именица у придеве је отежана и тиме што се придеви могу деклинирати и по именичкој парадигми, а сем тога њихова парадигма промене није независна. Придев *камен* (< *камен*) је један редак пример конверзије именице у придев, али за то није била довољна промена флексије, већ и прозодије — дужине последњег слога у номинативу јединице.

ЛИТЕРАТУРА

- Anderson, S. 1981. Where's morphology? *Linguistic Inquiry* 13, 4, 571–612.
- Babić, S. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JAZU i Globus, Zagreb.
- Barić, E. et al. 1997. *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Bauer, L. 1983. *English Word-Formation*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Белић, А. 1949. *Савремени српскохрватски књижевни језик. II део: Паука о грађењу речи*, Београд.
- Blaganje, D. и I. Kontc, 1979. *Modern English Grammar*, Državna založba Slovenije, Ljubljana.
- Bloomfield, L. 1933. *Language*, Allen and Unwin, London.
- Deanović, M. и J. Jernej, 1984. *Hrvatsko ili srpsko-talijanski rječnik*, peto izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Erben, J. 1983. *Einführung in die deutsche Wortbildung*, Erich Schmidt Verlag, Berlin.
- Fleischer, W. 1982. *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*, Niemeyer, Tübingen.
- Fleischer, W. и I. Barz, 1992. *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*, Niemeyer, Tübingen.
- Haegeman, L. 1994. *Introduction to Government and Binding Theory*, Blackwell, Oxford.
- Hudson, R. A. 1987. Zwicky on heads, *Journal of Linguistics* 23, 109–132.
- Ивић, М. 1960. Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику, *Наш језик* 10, нова серија, 7–10; 192–211.
- Ивић, П. 1959. О деklinационим облицима у српскохрватским дијалектима, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду IV*, 189–215.
- Joseph, B. и Wallace, R. 1984. Lexical relatedness, head of a word and the misanalysis of Latin, OSU WPL #29, 30–49.
- Lieber, R. 1981. *On the Organization of the Lexicon*, Indiana University Linguistic Club.
- Lieber, R. 1992. *Deconstructing Morphology, Word Formation in Synthactic Theory*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Lyons, J. 1977. *Semantics 1*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Marchand, H. 1969. *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.
- McCarthy 1981. A prosodic theory of nonconcatenative morphology, *Linguistic Inquiry* 12/3, 373–418.
- Nappoli, D. *Syntax, Theory and Problems*, Oxford University Press, New York and Oxford, 1993.
- Olsen, S. 1990a. Zum Begriff des morphologischen Heads, *Deutschen Sprache* 2, 126–147.
- Olsen, S. 1990b. Konversion als ein kombinatorischer Wortbildungsproze, *Linguistische Berichte* 127, 185–216.
- Olsen, S. 1992. Zur Grammatik des Wortes. Argumente zur Argumentvererbung, *Linguistische Berichte* 137, 3–32.

- Rakić, S. 1987. O problemu apstraktnosti u generativnoj fonologiji — na primeru srpskohrvatskog glagolskog sistema, воџ *Zbornik radova Hegelovog društva* 2, 83–94.
- Ракић, С. 1999. Нулти суфикс и извођење наставцима -ø, -a, -o/e, *Зборник за филологију и лингвистику* 52 (у штампи).
- Scalise, S. 1988. The notion of head in morphology, у Booiј, G. и Marle, J. van (eds.) *Year book of Morphology 1*, 229–236. Foris Publications, Dordrecht.
- Scalise, S. 1990. Constraints on the Italian suffix *-mente*, у Dressler, W. et al. *Contemporary Morphology*, Mouton de Gruyter, Berlin и New York.
- Selkirk, E. 1982. *The Syntax of Words*, MIT Press, Cambridge.
- Стевановић, М. 1981. *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.
- Sweet, H. 1891. *A new English Grammar, logical and historical*, vol. 1, Oxford University Press.
- Tomić, O. M. 1995. *The English Word*, Futura Publikacije, Novi Sad.
- Wellmann, H. 1975. *Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache 2. Das Substantiv*, Düsseldorf: Schwann.
- Williams, E. 1981. On the notions 'lexically related' and 'head of a word'. *Linguistic Inquiry* 12, 245–274.
- Williams, E. and A. M. Di Sciullo, 1987. *On the Definition of Word*, The MIT Press, Cambridge.
- Wunderlich, D. 1987. An investigation of lexical composition: the case of German *be-verbs*, у *Linguistics* 25, 283–331.

S u m m a r y

Stanimir Rakić

ON THE MORPHOLOGICAL NOTION OF HEAD, CONVERSION AND STRUCTURE OF COMPOUNDS

In this paper the author discusses the notion of head in morphology, and in particular William's Righthand Rule and the objections formulated by Scalise (1988) and Olsen (1990a, 1990b). The analysis of Serbian examples shows the following:

1. The inflection must be assumed to be a part of the head in the case of suffixal derivation or combined prefixal-suffixal derivation, while in the case of pure conversion it alone makes up the head of the word.
2. Derivational suffixes together with following inflection also must belong to the head of the word.
3. Prefixes may also do so if they change some syntactic features, e. g. aspect or transitivity in verbs. Together with suffixes or inflection prefixes may form circumfixes which then form a head of the word.

Inflection always takes part in the head of the word because it transfers syntactically necessary features further to phrases and sentences. In English and German the role of inflection is not so obvious because of its paucity, but the author argues that in these languages inflection is supported in its category changing role by other grammatical features of the system. In particular, the circumfix formed by verbal prefixes and inflectional endings explains the cases of verb type *enrich* which have been a long-standing puzzle for many theories of word structure. The author argues that the words derived by circumfixes have binary word structure, not trinomial as assumed by Olsen (1990b).

The author notices that inflection determining gender and category in Serbian is always attached directly to the stem, i. e. the neighbouring morpheme to which inflection is attached must not be derived by suffixation because suffixes are subcategorized for a particular inflectional paradigm. The observation is formulated as a general rule (12). The discussion of Olsen (1990b) shows that this limitation on the category changing power of inflection is also observed in English and German. Many cases of backformation may be accounted for by this principle (e. g. *ružiti* v. < *ružan* adj., *dubiti* v. < *dubok* adj., *sprega* s. < *spregnuti* v. in Serbian, *peddle* < *peddler*, *edit* < *editor* in English and *die Häme* < *hämisches*, *Notland(en)* < *Notlandung* in German). The conversion of adjectives into nouns of the type *Francuska*, *Nemačka* is lexically limited to a particular sort of items and is only partial because the adjectival declension is preserved. The noted limitation does not hold for inflection because inflectional morphemes are not subcategorized for further suffixation. For this reason some inflected forms may undergo conversion (e. g. gerunds *running*, *swimming* in English, *das Wollen*, *verärgert* in German, *rascvetalalilo* adj. in Serbian).

As in English and German, conversion in Serbian is also productive in converting nouns to verbs, and verbs to nouns. The conversion of adjectives to verbs is less productive now because the reserve of possible bases has already been exhausted. The lack of the conversion of nominal and verbal bases into adjectives is simply explained by the fact that adjectives do not have independent inflectional paradigm — a simple explanation which is not available for the theory which explains conversion by null suffixes. In Serbian, conversion may apply to compound bases, and the author argues that the type *secikesa* 'pickpocket' is derived from the verb phrase by conversion.